

можливості органів місцевого самоврядування; передбачали податкові стимули благодійницької діяльності як умови позабюджетного фінансування етнопотреб територіальних громад. Регулювання обігу бюджетних коштів на етнопотреб потребує оптимізації шляхом розроблення, нормативно-правового закріплення і практичного запровадження конкурсних механізмів фінансування відповідних цільових програм. А розвиток зв'язків етнічних груп України з закордоном має відбуватися в таких формах, які б сприяли посиленню, а не "вимиванню" демографічного, інтелектуального і трудового потенціалу держави.

Джерела та література

1. Бюджетний кодекс України // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542%2D14>
2. Вісник етнополітики. – 2004. – №18 // <http://www.ucipr.kiev.ua/>
3. Фінансування національно-культурних свят в м. Маріуполі // Поточний архів Маріупольської міської ради.
4. Помазан В. Держкомнаціміграції + преса нацменшин = ? // Эллыны Украины. – 2006. – № 3.

Summary

The necessity of improvement of territorial administrative structure and budget relations, the extension of financial basis of local self-government is actualized in order to solve common and ethnically specific for problems of territorial communities of both types, which touch upon innovative development of economic resources of the areas, and which are in social sphere such as satisfaction of educational, national, cultural and other community needs according to Ukrainian Northern Pryazov'ya materials.

В. В. Дубінін

ПРИРОДНІ, СУСПІЛЬНІ ТА ДУХОВНІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАРОДУ

У сучасній філософській, історичній, соціологічній, політологічній та публіцистичній літературі часто говорять про народ, маючи на увазі населення певної країни, певну суспільно-історичну реальність, якою можна користуватися як знаряддям, засобом вирішення особистих чи корпоративних амбіційних проблем. У кращому випадку народ намагались звільнити від поневолювачів, не замислюючись, знов-таки, хто власно є цей народ, які фактори детермінують його виникнення, функціонування і розвиток. Ця тенденція простежується і в сьогоденній Україні. Свідомо цьому можна вважати позачергові парламентські вибори, які щойно відбулися. Отже, ситуація залишається складною. З народом, як і в минулі часи, всерйоз не рахуються. Заручилися підтримкою народу і продовжують займатися своїми корпоративними справами. Зважаючи на це, як тут не згадати висловлювання Г.Гегеля стосовно того, що йому ставало не по собі, коли дехто починав говорити про народ, не виходячи за межі загальних декламацій [1, с.344]. Дійсно, ще і сьогодні залишаються "білою плямою" питання щодо чинників, які детермінують виникнення, функціонування та розвиток народу, визначають його субстанційні та атрибутивні якості і властивості. У нас є бажання подолати цей стереотип, а саме: в межах своїх можливостей спробувати коротко розкрити природні, суспільні та духовні джерела, механізми і тенденції розвитку народу. У вирішенні поставленого завдання ми скористаємося надбаннями істориків та етнологів минулої епохи, зокрема теоретико-методологічною спадщиною Л.Гумільова [2, с.517-572] та Ю.Бромля [3, с.73-112].

Як вчив Аристотель, будь-яке наукове повідомлення треба розпочинати з визначення ключових понять. Але я цього навмисне не буду робити, оскільки кілька разів приймав участь у зазначеній конференції і кожного разу розпочинав саме з цього. Для прикладу, пошлюсь на матеріали однойменної конференції у жовтні 2005 року [4, с.33-35]. Ще одне попереднє зауваження полягає в тому, що диференціація критеріїв детермінації виникнення і розвитку народу як провідної субстанції сучасного суспільно-історичного процесу будується у відповідності до законів діалектики як надійної універсальної методологічної основи теоретичної і практичної діяльності людини і людства.

До природних джерел виникнення і розвитку народу належить чимало факторів. Звернемо увагу, головним чином, на пасіонарність. Категорія пасіонарності характеризує рівень генетичної активності народу, яка зумовлена гармонією та взаємовиключенням біологічної та хімічної активності народу. Мається на увазі ефект зайвості біохімічної енергії живої речовини. Але цього недостатньо. Тут має місце збіг множини обставин, які носять системний характер. Маються на увазі географічні широти, клімат, форми господарювання, культурні традиції, котрі існують і як умови, і як перепони, які пасіонарний імпульс ламає. Саме біологічна та хімічна форми руху всесвіту породжують як окремих людей, так і рівні їх спільності. Звичайно, в першу чергу такими спільностями з'являються роди, тобто зв'язки і відносини між людьми за кровною спорідненістю. Іншими етносами, які виникли внаслідок еволюційного розвитку людства, стали племена, нації, народи.

Вплив зовнішнього середовища є одним з найважливіших факторів розвитку будь-якого народу, бо саме цей вплив сприяв формуванню здібностей, необхідних для виживання та співіснування з навколишнім оточенням, навколишньою природою. Якщо розглянути, наприклад, спосіб існування народів, які мешкають на узбережжі океану, та народів, які крім безкрайніх степів нічого не бачили, то ми помічаємо, що для перших – океан це життя, без нього цей етнос приречений на загибель, оскільки океан є джерелом їжі, одягу, знарядь праці. Для інших океан – це пустий звук, бо вони навіть не чули про нього, їхній спосіб існування заснований, скажімо, на чабанстві, постійному кочуванні безкрайнім степом. Так, різні географічні та кліматичні умови сприяли формуванню у народів різного світогляду, світосприйняття. Це простежується в етнічній міфології та історії. У народів, які мешкають у тропічних екваторіальних широтах, де багато сонця, найголовнішим божеством є бог Сонця; для народів, які мешкають на родючих землях – бог Землі та плодороддя; для островитян та народів прибережної зони – бог Моря. Отже, народ як природне явище є така спільність людей, що виникла і розвивається внаслідок певних літосферних, гідросферних, атмосферних, біосферних та інших умов. І на сьогодні явища і процеси, які відбуваються в цих природних сферах суттєво, а в кінцевому підрахунку вирішально впливають на становлення і розвиток народів (землетруси, тайфуни і т.п.).

До природних механізмів розвитку народу належить закон етногенезу. Етногенез у всіх народів йде за одною схемою: фаза піднесення, акматична фаза, фаза надлому, інерційна фаза, фаза обскурації, регенераційна фаза та меморіальна фаза. Фаза піднесення характеризується інтенсивним зростанням пасіонарного напруження в етнічній системі внаслідок пасіонарного поштовху. Акматична фаза настає після фази піднесення і характеризується переважанням пасіонарієв жертвовного типу. Фаза надлому настає після різкого зниження пасіонарного напруження і супроводжується розколом етнічного поля, гострими конфліктами всередині етнічної системи. В інерційній фазі настає деяке підвищення, а потім поступове зниження рівня пасіонарного напруження. Фаза обскурації характеризується тим, що в ній пасіонарне напруження досягає нульової помітки за рахунок зростання кількості субпасіонаріїв, які ігнорують будь-яку конструктивну діяльність на благо суспільства. Фаза регенерації становить етап етногенезу, коли етнічна система намагається відновити себе за рахунок пасіонаріїв, які ще залишилися на її периферії. Меморіальна фаза є такий стан етнічної системи, коли вона втратила пасіонарність, але її представники ще продовжують охороняти культурні традиції минулщини. У цілому етногенез є ентропійний процес, тобто незворотний процес розпорошення енергії.

Звичайно, закон етногенезу є явище суґубо теоретичне. У природі він не існує в такому вигляді і в тій послідовності, як це зображається теоретично. Але треба погодитись, що щось подібне має місце в природно-історичному розвитку етнічних спільнот. І швидше за все, закон етногенезу діє як багатовекторне явище. Оскільки народ є динамічна система, у якій функціонують і розвиваються також за законом етногенезу такі підсистемні його структури як рід, плем'я та нації в досить складних співвідношеннях типу ксенії, симбіозу та інших, то цей закон має неймовірно складний вигляд в розвитку певного народу. Якщо, скажімо, для титульної української нації у складі українського народу сьогоденний період є періодом підйому, то його складові етнічні спільноти можливо переживають інерційну, меморіальну або інші фази. Мова йде про те, що закон етногенезу має, на наш погляд, багатолінійну, суперечливу, часом зигзагоподібну траєкторію для певних субетнічних спільнот у складі полі- етнічного народу.

Природні тенденції розвитку народу як етнічної системи полягають у наступному. По-перше, розвиток відбувається у напрямі суперетносу як найвищого таксону етнічної ієрархії. По-друге, траєкторія етнічної системи має тенденцію до ускладнення, тобто збільшення щільності системних зв'язків, зростання внутрішнього різноманіття. По-третє, етнічна система може розвиватися у напрямі її спрощення, що пов'язано зі зниженням кількості підсистем у даній етнічній системі та з розривом системних зв'язків, які реєструються сучасниками як відхід від норми, як неординарні події. По-четверте, етнічна система може розвиватися в напрямі етнічного гомеостазу, коли етнічна система живе без суттєвих змін, зберігаючи рівновагу з ландшафтом і усіма подібними, тобто статичними системами.

Народ як суспільне явище також має певні джерела, механізми і тенденції розвитку. До джерел розвитку народу можна віднести розподіл праці в суспільстві між чоловіками та жінками, батьками та дітьми. Також існує розподіл праці на матеріальну і духовну. До джерел розвитку народу варто віднести форми власності, які за етнічною ознакою підрозділяються на родинну, племінну, національну, народну, а також транснаціональну. В якості джерела розвитку народу розглядаються форми правління, зокрема державні. У сучасних умовах можна виділити три типи держав з огляду на їх економічний розвиток: велика сімка високо розвинених держав; менше розвинені в економічній сфері держави та слабо розвинені країни.

Механізми розвитку народу як суспільного утворення пов'язуються зі зміною суспільно-економічних формацій. Вони детермінуються етно-трансформаційними процесами, які приводять до зміни етнічної належності тих чи інших груп людей, тобто до зникнення одних і виникнення інших етносів.

До соціальних механізмів розвитку народу можна віднести етнічну парціацію та етнічну сепарацію. Перша полягає у поділі раніше єдиного народу на декілька більш або менш рівних частин, причому жоден із нових етносів не ототожнює себе повністю із попереднім. Якщо у первісну епоху головною причиною етнічної парціації було численне зростання племен при одночасному виснаженні природних ресурсів, що викликало необхідність територіального розриву між окремими частинами племен, то у більш пізніші епохи парціація викликала над усе розчленуванням різних частин етносу

державним кордоном. Інший тип етнічного поділу – етнічна сепарація, яка полягає у відокремленні від будь-якого народу його порівняно невеликої частини, яка з часом перетворюється у новий самостійний етнос. Етнічна сепарація може бути викликана різними причинами: переселенням будь-якої групи первинного етносу, політико-державним відокремленням невеликої частини народу, нарешті, релігійним відокремленням етнічної групи.

До соціальних механізмів розвитку народу належать процеси етнічної дисперсизації та етнічної консолідації. Етнічна дисперсизація є одним із різновидів етнорозподільних процесів. Сутність її полягає у відокремленні від первинного народу окремих порівняно невеликих етнічних груп. Головний модус цього процесу – міграція. Під етнічною консолідацією розуміють, насамперед, процеси поєднання декількох споріднених за мовою і культурою етнічних одиниць в одну більш значну етнічну спільність. За своїми масштабами процеси консолідації підрозділяються на макроконсолідацію, коли в єдиний етнос зливається декілька етнічних спільнот, які населяють будь-яку значну територію, або навіть цілу країну, та мікроконсолідацію, в яку втягнені етноси на території невеликого регіону. До процесів внутрішньо-етнічної консолідації можна віднести насамперед випадки внутрішнього єднання етнічних спільнот за рахунок вирівнювання відмінностей між субетнічними або етнографічними групами (наприклад, гуцули, лемки, бойки), шляхом нівелювання діалектів і культурно-побутових відмінностей внаслідок зміцнення загальноетнічної самосвідомості. Цей вид консолідації етносів у сучасних умовах супроводжується поширенням освіти на єдиній літературній мові, розвитком засобів масової інформації, зростанням професійної культури тощо.

Невід'ємною частиною етнічних процесів є етнічна асиміляція як процес розчинення самостійного етносу або його незначних груп, а також окремих представників одного народу в середовищі іншого. Інакше кажучи, йдеться про повну або майже повну втрату такою групою споконвічних етнічних властивостей та настільки ж повне засвоєння нових. У ході асиміляції деякі елементи культури можуть сприйматися свідомо, наприклад, мова і одяг, інші – несвідомо, наприклад, жестикуляція і манери, культурні цінності та ін. Розрізняють природну і штучну, тобто насильницьку асиміляцію. Етнічна асиміляція підрозділяється ще на два підтипи: 1) конвертацію, тобто асиміляцію, яка дуже нагадує консолідацію і 2) взаємодію народів, які не перебувають у споріднених зв'язках і відносинах. Наприклад, асиміляція українців і росіян в Україні та Росії. Нещодавно в якості самостійного типу етнооб'єднального процесу була виділена етногенетична міксація як процес, в ході якого завдяки взаємодії декількох неспоріднених етносів виникає новий етнічний підрозділ, який набуває статусу основного. Варто підкреслити можливість перетворення процесів міжетнічної інтеграції у процеси міжетнічної міксації. Це відбувається тоді, коли метаєтно-політична спільність трансформується в основний етнічний підрозділ. Звичайно, встановити межі такої трансформації дуже важко. Але немає сумніву в тому, що цей шлях виникнення нових етнічних спільнот добре відомий етнічній історії людства. Не варто також думати, що для кожного конкретного етнічного масиву обов'язково специфічна лише одна форма етнічних процесів. Тут мають місце і односпрямовані, і різноспрямовані процеси, але різних типів (наприклад, сепарація і асиміляція), або навіть одного і того ж типу, але різного масштабу (макро- і мікроконсолідація). У таких випадках має місце діалектично складне накладання процесів один на одного.

Тенденції розвитку народу як суспільного явища є не що інше як спрямованість, траєкторія, закономірність його розвитку. Говорячи про цей напрямок розвитку народу, можна керуватися моністичними, дуалістичними, пантеїстичними та плюралістичними принципами. У контексті моністичної філософії, яка як першооснова і рушійна сила розвитку всього сущого приймає тільки одне начало, траєкторія розвитку народу має один напрямок: матеріалістичний або ідеалістичний. Згідно з дуалістичною філософією, яка в якості першооснови і рушійної сили всього сущого приймає два автономні начала, розвиток народу має дві автономні тенденції – матеріальну і духовну. Пантеїстична філософська школа долає розбіжність матеріальних і духовних начал і об'єднує їх в гармонійну тотожність. Більш широка палітра етнічних процесів простежується з боку плюралістичної філософії, яка ґрунтується на визнанні безлічі основ і рушійних сил всього існуючого.

До тенденцій розвитку народу можна віднести етнічну парціацію і сепарацію, консолідацію, а також дисперсію, асиміляцію та міксацію. Окрім цього, до тенденцій етнічного розвитку народу належить будь-яка інша перспектива, якщо вона відповідає законам природного і суспільного розвитку. Варто в цьому зв'язку підкреслити, що подібно до того, як між законами діалектики, так і між джерелами, механізмами та тенденціями розвитку народу немає “китайської стіни”, тобто вони взаємодіють, доповнюють, підсилюють один одного.

Окрім природних і суспільних детермінацій існують ще духовні джерела, механізми та тенденції розвитку народу. До духовних джерел розвитку етносу належать суперечності його світогляду як системи раціональних (наука) та ірраціональних (міфологія та релігія) поглядів, уявлень і вчень про навколишній світ та місце людини в ньому, а також форм суспільної свідомості – політичної, правової, моральної, естетичної та інших. До духовних механізмів розвитку народу як етнічного явища можна віднести компліментарність, світовідчуття, пасіонарність як характерну рису психіки, етнічну домінанту. Компліментарність ми розглядаємо як відчуття підсвідомої симпатії або антипатії членів етнічних колективів, завдяки чому вони діляться на “своїх” і “чужих”. Світовідчуття є підсвідомою реакцією людини на оточуючу її реальність, увесь комплекс психічних процесів і явищ, що викликаються зовнішнім впливом на індивіда, але не перероблених його свідомістю. Пасіонарність як характеристика поведінки та психіки є активність, що проявляється у прагненні індивіда до мети (частіше – ілюзорної) і

в здатності до напруженості та жертвовності заради досягнення цієї мети. Духовна етнічна домінанта становить собою систему політичних, релігійних, естетичних та інших цінностей, які створюються при появі будь-якої етнічної цілісності і становлять її об'єднуюче начало.

Тенденції розвитку народу як духовного явища тісно пов'язані з етногенезом, тобто процесом його виникнення, функціонування, розвитку, надлому, занепаду, згасання і переходом у нове етнічне утворення. Фази етногенезу, яким підпорядкований народ як етнічна спільнота, складаються із стадій етногенетичного процесу, що мають тимчасові межі і визначаються швидкістю і межами зміни рівня пасіонарного напруження в етнічній системі.

Таким чином, розглядаючи природні, суспільні та духовні детермінації виникнення і розвитку народу, автор скористався напрацюваннями відомих російських істориків та етнологів Л.Гумільова та Ю.Бромлей, надавши їм нової редакції та спрямованості. Незважаючи на те, що обидва автора жили і працювали в умовах домінування у світогляді більшості вчених моністичного філософського мислення, предмет дослідження, яким вони переймалися, виводив їх на більш широкі світоглядні позиції. Мова йде про те, що, крім моністичних методологічних принципів, існують ще дуалістичні, пантеїстичні, плюралістичні і, власне кажучи, діалектичні принципи, про які коротко йшлося в нашому дискурсі. Авторський висновок полягає в тому, що природні, суспільні та духовні явища детермінують процес існування народу. Разом з тим народу не байдуже, якою залишиться природа, суспільство і духовність наступним генераціям людей, які консолідується у різноманітні етнічні спільноти.

Джерела та література

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1990.
2. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы. – СПб., 2002.
3. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. – М., 1987.
4. Дубінін В.В. Місце і роль народу в етнічній структурі суспільства (Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції 6-8 жовтня 2005 року) / Під заг. ред. М.В.Дедкова. – Запоріжжя, 2005.

Summary

The definition of a nation as a natural, social and mental ethnic community is substantiated. Natural, social and mental resources, mechanisms and tendencies of nation's development from the point of view of basic dialectics rules are examined.

Г. Л. Кладова

ДО ПИТАННЯ ЕТНОПОЛІТИКИ ЦАРСЬКОЇ РОСІЇ

Проблеми етнополітики дуже актуальні в багатонаціональних країнах. Науковці України уважно та активно досліджують це питання, про що свідчать численні публікації та конференції. Дещо менше висвітлено правовий аспект етнополітики царської Росії в південному регіоні. Дана стаття присвячена аналізу змін у ставленні держави, зокрема, до німців-переселенців.

Посівши Російський престол, імператриця Катерина II зіткнулась з проблемою: на півдні країни багато родючої землі, а жителів мало. Вона вирішила скористатись успішним досвідом Австрійської імператриці Марії Терези, яка в аналогічній ситуації запросила обживати угорські степи селян із Швабії. Тому 12 квітня 1763 року височайший указ Катерини II було перекладено іноземними мовами та з офіцерами надіслано для розповсюдження в багатьох європейських країнах.

Майбутнім колоністам біло обіцяно безкоштовно землю, право відвідувати будь-яку церкву, звільнення від податків та військової служби, гроші на переселення та заведення господарства. При цьому цариця ставила одну умову – кожен з переселенців повинен дати присягу на вірність російському престолу.

Скоро німецька біднота рушила в Росію. Значна частина переселенців осідала на степових просторах південної України. Серед них був Йоханн Фейн, дезертир з війська герцога Вюртембурзького. Він прийшов лише з парюю чобіт за плечима, а коли прийшов час писати заповіт, Йоханн з гордістю думав, що прожив життя не дарма. Ставши землевласником, він важко працював, але створив зразкове господарство в Єлизаветфельді під Мелітополем [1, с.9-18].

Син і спадкоємець Йоханна Фрідріх Фейн був людиною освіченою, займався комерцією, бував за кордоном, знав попит європейського та можливості російського ринків. Тому вирішив у Єлизаветфельді поряд з землеробством зайнятися скотарством. Армія завжди має потребу в конях та обмундируванні, тому вкласти гроші в мериносних овець та суконні фабрики – вірна справа. Через 10 років Фрідріх Фейн став першим на півдні України господарем отари, яка нараховувала тридцять тисяч голів. Земля нової Батьківщини принесла йому багатство і він хотів віддячити їй.

Це сталося під час Кримської війни. Армія йшла через всю країну, зупиняючись на постій там, де можна отримати відпочинок та провіант. Мاستок Преображенка, що неподалік від Перекопа, став таким